

G. Szabó Erzsébet † – Grynaeus Tamás

KÁPOLNÁK, KERESZTEK, KÉPOSZLOPOK

A 2003/2004. tanév második szemeszterében, a Bálint Sándor emlékévé tiszteletére az ún. köztéri szakrális kisémlékekről tartottunk előadásokat. Ezekhez csatlakozó szemináriumokon a hallgatók egy-egy kisebb terület (többnyire szülőhelyük) ilyen emlékeinek földolgozását kapták föladatul. A lelkesen végzett gyűjtések – igaz örömeinkre – olyan jól sikerültek, hogy a legjobbakat csekély átdolgozással-bővítéssel jelen kötetben összegyűjtve közreadhatjuk. Tesszük ezt nem csak munkájuk és igyekezetük elismeréseképpen, hanem azért is, mert kevésbé vizsgált, elhanyagolt területről, hagyományokról adnak hírt. Reméljük, hogy kezdeményezésünk másokat is hasonló, (még jobb!) vizsgálatok végzésére fognak buzdítani.

A dolgozatok – helyi adottságok miatt is – többnyire útmenti keresztekről, kápolnákról, szentképes oszlopokról szólnak, a többi ilyen jellegű emlék (kálváriák, szentkutak, harangtoronyok, református temetők sírjelei) itt most nem, vagy kevésbé kerül szemünk elé.

Témakörünket számos tudományág vizsgálja, számon tartja és magáénak vallja. Így az építészettörténet és művészettörténet (főleg az ún. primitív alkotásokkal foglalkozó ága; egyébként elhanyagolja, mint a provinciális művészetnek is peremterületét), a vallástudomány, egyháztörténet; a tárgyi néprajz: a népi építészet kutatása, falukép, „népművészet” (elhanyagolja, mint a városi, polgári kultúrával érintkező határ-jelenséget) és végül a folklór: vallási néprajz, népi vallásosság, szakrális népelet keretében (népszokásokhoz, hiedelmekhez, népi betegség-fogalmakhoz és gyógyításukhoz, folklóralkotásokhoz kapcsolódóan).

Bálint Sándor így summáz, panaszol 1977-ben: „A hazában található barokkos templomi és útmenti keresztek változataival, rendeltetésével művészettörténeti és néprajzi kutatásunk behatóan még nem foglalkozott. [...] Rendszeres számbavételük, méltatásuk még az eljövendő folklór-, illetőleg népművészeti kutatás feladata”.¹

Az eddigi vizsgálatok a fenti szempontok valamelyikét helyezték előtérbe: Malonyai Dezső a „népművészet”, díszítőművészet, Olasz Ferenc inkább az esztétikum és költőiség irányából közelített, míg Réthelyi Jenő, Fekete János, Szilágyi István történeti kialakulásukra, és a pontos leírásra helyezték a hang-

¹ BÁLINT S. 1977, I. 345, 349

súlyt. Ezen emlékek funkcióját, a létrehozó közösség szerepét, ill. a közösségben betöltött szerepüket, hiedelmi hátterüket Vajkai Aurél, Varga Ferenc, Tüskés Gábor – Knapp Éva és Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor vizsgálták. A sok szempontú szintetizálás – Bálint Sándor intenciói értelmében – még leginkább az ő munkáikban valósult meg.

Bármely határterület kutatása nemcsak az állandó „határsértés” veszélyével, hanem bukás, tévedés, melléfogás lehetőségével is jár, hiszen nem lehetünk kellően járatosak ennyi tudományágban. Ugyanakkor a határterületek vizsgálatának, az interdiszciplináris megközelítésnek minden örömeivel és kínálkozó gazdag lehetőségével is együtt jár, amiért érdemes és kell vállalni a „felfedező” út kockázatát. Nem akarjuk tehát újabb tudományszak számára kisajátítani, újabb tudomány-ágot létrehozni. Sőt éppen ellenkezőleg: tudva és látva azt, hogy a „szakok” csak mesterséges konstrukciók, a jobb megértés, rögzítés, rendszerezés céljával: amennyire lehet, az összefüggéseket szeretnők keresni, megmutatni. És: mindezt ökumenikus szemlélettel: örömmel és tisztelettel fedezve fel, ismerve el más felekezetek, vallások értékeit, szépségeit, fölfogását – mint ahogy azt Bálint Sándor is tette.

Szemléletünket a másik szegedi óriás, Móra Ferenc is alakította. Már nagybetegen, hazájától távol, 1927 Búzaszentelő napján így írt: *Otthon, az én hazámban szikkadt és száraz a föld, nem álmodik paradicsomról és elérhetetlen magasságban boltozódik fölötte a félénken kékülő ég. Otthon, az én hazámban nem virágoznak kaméliafák, nem nevezik el a tereket a megváltásról és nincsenek megváltott emberek, akik kacagva csókolódnak az étellel, – csak lehajtott fejű, szomorú és fáradt emberek vannak. Otthon, az én hazámban, lassan tavaszodik, az akácok még egészen alszanak, a jegenyéknek éppen csak kipattant a szeme és az új nádhajtások a füzek halvány barkái alatt bátortalanul szökülnek a sárga fodrú pusztai tavakban. Otthon, az én hazámban csak a búzamezők mernék még harsogón zöldülni, a szélesen kiterített bársonyabroszok a teremő Isten asztalán, betakarói és elsimogatói a sebeknek, amiket az ember ekéje vágott a földeken és Isten ekéje az embereken.*

Otthon, az én hazámban, az alvó akácok, a kipattant szemű jegenyék alatt, az asszonyiszöke vadvizek mentén ma nagy ünnepük van a lehajtott fejű, szomorú és fáradt embereknek. A pusztai harang szavára előbogarzanak a piroscserepes házából és nádtetejes viskókból a Ferencek és Mátyások, az Etelek és Rozák, kézenfogják a Péterkéket és Márikákat és föláradt homokokon, tocsogós semlyékeken keresztül lassan topognak a szűzmáriakék és szentjózsefsárga lobogók után oda, ahol a búzamezők koszorújában lehajtott fejjel, szomorúan és fáradtan várja az élő embereket a halott Isten. Kirojtolódott szélű stólát himbál a nyersszagú szél a pap vörösre égett nyakában, el-el akad a mezitlábás minisztráns kezében a kis csengettyű szava, mint játékos húsvéti bárányé s a tömjénfüst nem fölfelé felhődzik, az égi magasokba, hanem leszáll legelni a pemete-füvekre, a feszület lábához. Nem áll itt az Isten és az ember közé semmi, az Isten meztelen tenyerén fekszik az emberek meztelen szive, mikor feljajdul a vontatott melódia a Ferencek és Mátyások, az Etelek és Rozák, a Péterkék és Márikák énektudatlan szájából:

– Ne hara-gudjáál mi-i-reánk ö-rökké!

A pap kezében suhog a keményen fogott rézszentelő és a háromkirályok-napján szentelt víz finom csöppekben szitál rá a királyoknemjárta föld búzavetéseire, de egy-egy

szem harmat megakad a gyom-levelek hónaljában is és zöldes-pirosat szikrázik, mint a városi asszonyok fülbevalója. Az ecetfák kopasz ágait friss szellő kocogtatja a feszület vásárhoz, az Úr Krisztus bádogtette halkán megremeg, két kitárt karja mintha ölelni akarná a lábánál térdelőket:

-Megáldom vetéseiteket és új kenyeret ígérek nektek.

Otthon, az én hazámban nyugtalanul kóvályog ma a varjak gondfekete serege a búzamezők felett, mert egyik harangszó felébreszti a másikat, egyik zsolozsma utána kapaszkodik a másiknak. Mindenütt vetést szentelnek, ahol magot vetettek és mindenütt új kenyeret ígér az Isten azoknak, akik tiszta magot vetettek.

(Ének a búzamezőkről, bevezetés)

A hatvanas évek elején Bálint Sándor adta kezünkbe Tadeusz Seweryn könyvét.² Európa keleti felén akkor ritkaság számba menő gyönyörű könyv végignézése után egymástól függetlenül, de egybehangzóan – jellegzetes ifjonti nekibuzdulással – azt gondoltuk és mondtuk: „Ilyet mi is tudunk csinálni!” Az azóta eltelt több évtized alatt itthon és jelenlegi határainkon túl is sokféle megfordulva gazdag anyagot gyűjtöttünk össze. Ennek rendszerezéséből és földolgozásából születtek a fentebb említett előadások: ekkor csodálkoztunk rá olyan összefüggésekre, melyeket a gyűjtőmunka hevében, annak idő- és térbeli széttagoltsága miatt nem láthattunk, vagy csak sejtettünk.

Első – és sokszor még megválaszolatlanul maradt – kérdésünk ez volt: mikortól mutatható ki az egyes emléktípusok megjelenése? A második ehhez szorosán kapcsolódik: hol jelentek meg, milyen ezek elterjedése a Kárpát-medencében és az azon kívüli magyarságnál? A harmadik szempont ebből következik: az egyes emléktípusok igen jellegzetes országos területi eloszlása, különbségeik. Figyelemre méltó ezek funkciójuktól függő elhelyezése egy-egy településen is (központjában, határán, hidakon, stb.). Folyamatos-e egyes emléktípusok keletkezése, vagy vannak jellegzetes sűrűsödések és mikor? Ez már átvezet a készítés-állítatás indokához, motivációjához. A köztéri szakrális emlékek ui. nem csak „tárgyak”, „objektumok”. Mögöttük – s egyik főadatunk ezt keresni, kideríteni – közösségi, vagy egyéni szenvedések, (sors)csapások, félelmek, életveszedelmek, halál ill. ezekből megmenekülés, efölötti öröm, ezért való hálaadás, az állítató(k) áhítata, hite, reménykedése áll.³

Északi és nyugati szomszédaink a köztéri szakrális kisemlékek megőrzésében, értékelésében jóval előttünk járnak,⁴ keleti és déli szomszédainktól jóval kevesebb ilyenmű földolgozást ismerünk,⁵ míg a (hazai) bolgároknál jóval nagyobb, összehasonlításra alkalmas anyaggal találkozunk.⁶ Amennyiben – adott

² SEWERYN, 1957

³ SZÉKELY, 1995, 236-237

⁴ SEWERYN 1957, FLECKHAUS 1979, LAZIŠTAN – MICHALOV 1971, TKÁČ – KÁLLAY 1977, KOVACSOVICSOVA-PUSKAROVA – PUSKAR 1971; SCHNEEWEIS Em. 1981, AZZOLA 1992, 1995, 1998, SCHWIERZ 2003.

⁵ MUŞLEA 1995, SCHNEEWEIS Ed. 1961.

⁶ TELBIZOV – TELBIZOVA 1963, IVANICKA 1983.

esetben igen csekély – összevetésre alkalmas anyag alapján véleményt formálhatunk: föltűnők a különbségek. Természetesen – a sokszor igen bonyolult – nyelvhatárok, felekezeti határok mentén kevert és átmeneti formák is vannak.

A szakrális kisemlékeket tehát lehetőség szerint történelmi folyamatosságukban és az egyéni ill. közösségi életben betöltött funkciójukban, szerepükben kell vizsgálni, kitekintéssel a hazai kisebbségekre, a szomszéd népekre, itt is utalva nem csak a markáns különbségekre, hanem az összefüggésekre, hasonlóságokra is.

Gyűjtött anyagunkat és a kísérő tanulmányt itt most nem mutathatjuk be, aránytalanná tenné a kötetet, sok száz képe elnyomná a többi tanulmányt. A megfogalmazott kérdésekre addig is a mai fiatalok munkái keresik és próbálják megadni a választ.

A Kárpát-medence különböző helyeiről származó hallgatók dolgozatainak témaválasztását, földolgozását és ennek szempontjait szándékosan nem uniformizáltuk. Sokszínűségük jelezze a jelenségek és a megközelítés sokféleségét.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I-II.* Budapest, Szent István

FEKETE János

1984 *Kiskunfélegyházi útmenti keresztek.* *Ethnographia* 95, 80–106.

FLECKHAUS, Willy

1979 *Aus der Kunst des polnischen Volkes.* Frankfurt/ Main.

IVANICKA, Georgieva

1983 *Balgarszka narodna mitologija.* Szofia, Nauka i iszkusztvo.

KOVACSOVICOVA-PUSKAROVA B., I. PUSKAR

1971 *Gyerevjani cerkvi Prešov (Eperjes).* *Annales musei culturae ukrainiensis Svidnik* 5. Svidnik.

LAZIŠTAN, Eugen; MICHALOV, Ján

1971 *Drevené stavby na Slovensku.* Martin, Osveta.

LENGYEL Ágnes, LIMBACHER Gábor

1997 *Népi vallásosság a Palócföldön.* Balassagyarmat

LIMBACHER Gábor

1991 *Máriácska Káponkája. Nógrád megyei Múzeumok évkönyve* 17, 245–283.

1994 *Palócföldi kis-kápolna tárgyai tükrében. Ház és ember* 9, 135–160

2001 *Kápolnák és kápolnagondozók Nógrádban. Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5, 403–417.

MALONYAI Dezső

1907–1912, é.n. (1922) *A magyar nép művészete I.-V.* Budapest, Franklin.

MÓRA Ferenc

1937 *Ének a búzamezőkről.* Budapest, Révai

MUŞLEA, Ion

1995 *Icoanele pe sticla și xilografurile ăranilor români din Transilvania*. București, Editura Grai și suflet – cultura națională.

OLASZ Ferenc

1975 *Fejfák*. Budapest, Magyar Helikon.

1978 *Mindörökké*. Budapest, Magyar Helikon.

1989 *Dicsértessék*. Budapest, Optimum.

RÉTHELYI Jenő

1984 Útszéli keresztek.Keszthely környékén. *Ethnographia* 95, 53–790.

SCHNEEWEIS, Edmund

1961 *Serbokroatische Volkskunde*. Berlin, Walter de Gruyter.

SCHNEEWEIS, Emil

1981 *Bildstöcke in Niederösterreich*. Wien, VWGÖ

SCHWIERZ, Thomas

2003 *Sakrale Kleindenkmäler und Gedenkstätten in Gramastetten*. Hrsg. Gramastettner Arbeitskreis für Kleindenkmäler. Gramastetten.

SEWERYN, Tadeusz

1957 *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa, Pax.

SZÉKELY László

é.n. (1995) *Csíki áhítat*. Budapest, Szent István

SZILÁGYI István

1980 *Kálváriák*. Budapest, Corvina.

1995 Vörös keresztek Vas megyében. In Cseri Miklós (szerk.) *Nyugat-Dunántúl népi építésze*. Szentendre – Szombathely 415–422.

2000 A pozsonyi kálvária topográfiája. *Néprajzi Látóhatár* 9, 275–283.

2001 A kálváriakutatás helyzete Magyarországon. In *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5, 53–58.

TELBIZOV, Karol; VEKOVA-TELBIZOVA, M.

1962 *Tradicionen bit i kultura na banatszkite balgari*. Szofia.

TKÁČ, Štefan; KÁLLAY, Karol

1977 *...len kameň a drevo*. Bratislava, Pallas.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

1989 Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. (Kvantitatív elemzési kísérlet) *Ethnographia* 99, 330–356.

VARGA Ferenc

1985 Domaszéki viharharangok és körösztok. *Szegedi Műhely* 24, 67–86.

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

Elkövetkező vizsgálódások segítésére, tájékoztatásul közöljük azokat a műveket, melyek feldolgozó munkánk során kezünkön megfordultak.

ANGYEL Miklós

1993 *Udvard múltja és jelene. (Egy királyi kúria története)* Pozsony, Madách.

1994 *Udvard nevezetességei.* Pozsony, Madách.

AMBRÓZY Ágoston

1933 *Szőlőhegyek védőszentjei.* Budapest.

ASKERCZ Éva

1973 Barokk pestisemlékek a Sopron környéki falvakban. *Arrabona* 15, 149–168

1993 Barokk útmenti szobrok Északnyugat-Magyarországon. In CSERI Miklós – PERGER Gyula (szerk.) *A Kisalföld népi építészete.* Szentendre-Győr. 385–394.

AZZOLA, Friederich, Karl

1998 Die Grabplatte der Katrey Haimeran (1475) in der Totentanzkapelle auf dem Friedhof St. Peter in Straubing. *Das Kleindenkmal* 22, 155–160.

AZZOLA, Friedrich Karl – BORMUTH, Heinz

1992 Das Steinkreuz mit einer figürlichen Darstellung bei Rumpfen im Neckar-Odenwald-Kreis. *Beiträge zur Erforschung des Odenwaldes und seiner Randlandschaften V.*, 445–464.

AZZOLA, Friedrich Karl – BORMUTH, Heinz

1995 Ein spätgotischer Bildstockrest mit einer Distelkarde als historisches Handwerks- und Stifterzeichen *Der Odenwald* 42, 103–113

BALASSA Iván

1989 *A magyar falvak temetői.* Budapest, Corvina.

BÁLINT Sándor

1943 *Sacra Hungaria (Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből).* Kassa, Veritas.

1966 *A Szeged-Alsóvárosi templom.* Budapest, Pannonia.

1973 *Karácsony, Húsvét, Pünkösöd (A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából)* Budapest, Szent István.

- 1977 *Ünnepi kalendárium (A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából) I-II.* Budapest, Szent István.
- BÁLINT Sándor – BARNA Gábor
1994 *Búcsújáró magyarok (A magyarországi búcsújárás története és néprajza)* Budapest, Szent István.
- BALOGH Ilona
1935 *Magyar fatornyok [II.]* Budapest, (Néprajzi füzetek 1.)
- BARNA Gábor
2003 *Mariazell és a magyar zarándoklatok.* In *Mariazell és Magyarország, 650 év vallási kapcsolata.*; Graz – Esztergom 71–81
2003 *Egy szent raktár (Tárgyak szimbólumok, kommunikáció).* Szeged, Devotio Hungarorum 10.
- BARNA Gábor (szerk.)
2002 *„Mária megsegített” Fogadalmi tárgyak Máriaradnán. I-II.* Szeged, Devotio Hungarorum 9.
- BARTHA Elek
1990 *A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései – kereszték – szobrok – kápolnák. Ház és ember 6, 219–226.*
2001 *Útmenti kereszték a görög katolikusok hagyományos hitéletében.* In BARNA Gábor (szerk.) *„Nyisd meg, Uram, szent ajtódat..” (Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára).* Budapest, Szent István, 186–195.
- BÁRTH János
1990 *Népi vallásosság.* In DÖMÖTÖR Tekla szerk. *Népszokás, néphit, népi vallásosság. Magyar néprajz VII, 329–424* Budapest, Akadémiai.
1996 *„Urusos kút” és Szent László hagyomány Oroszhegyen* *Ethnographia* 107, 73–83.
2000 *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony (Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíkismolyón 1784-ben).* Szeged, Agapé.
- BARTUCZ Lajos
1928 *Köcsögbe temetés a régi palócoknál.* Antropologiai Füzetek. Budapest.
- BORMUTH, Heinz – Glieschke, Gerhard – Schäfer, Fritz
1997 *Steinkreuze im bayerischen Odenwald. Beiträge zur Erforschung des Odenwaldes und seiner Randlandschaften VI., 477–492.*
- BOSNYÁK Sándor
2001 *Magyar Biblia.* Budapest, Európai Folklór Intézet – L’Harmattan.
- CSEFKÓ Gyula
1931 *Régi följegyzések a méltatlan ünneplésről.* *Ethnographia* 42, 150–153.
- CSEMEGI József
1941 *Középkori kőlámpások Sopron területén.* *Soproni Szemle* 5, 185–195.
- CSERI Miklós (szerk.)
1995 *Nyugat-Dunántúl népi építésze.* Szentendre – Szombathely.
- CSERI Miklós, PERGER Gyula (szerk.)
1993 *A Kisalföld népi építésze.* Szentendre – Győr.
- CSOMA Gergely
1988 *Moldvai csángó magyarok.* Budapest, Corvina.

DÁNIELNÉ, Matus Erzsébet

- 2001 Mária tisztelete az Alsó-Garam és az Ipoly mentén napjainkban. In BARNA Gábor (szerk.) *Boldogasszony (Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában)*. Bibliotheca Religionis Popularis Szegedensis, 7. Szeged, 358–364.

DÁVID Áron

- 2003 *Szent Kereszt tiszteletére... Jászszentandrás, Jász Szó Alapítvány.*

DÁVID László

- 1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Bukarest, Kriterion.

DOMANOVSKY György

- 1981 *A magyar nép díszítőművészete.* Budapest, Akadémiai.

EGELIE, C. M. Godfried – VAN WINKEL, Theo B.M.

- 1986 *Wegkruisen – Veldkapellen.* h.n. Wat Baek ós bud.

FAJCSÁK Attila

- 1986 „Szent Donát véd meg a határt!” *Új Ember* 42/3, I. 19.

FARKAS Irén

- 2001 Tizennyolcadik századi csíki faragott kőkeresztek. In S. LACKOVITS Emőke, MÉSZÁROS Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* Veszprém, 5. I., 67–86.

FEKETE János

- 1984 Kiskunfélegyházi útmenti keresztek. *Ethnographia*, 95, 80–106.

FENYVESI Charles

- 2001 *Mikor kerek volt a világ.* Budapest, Európa.

FLECKHAUS, Willy

- 1979 *Aus der Kunst des polnischen Volkes.* Frankfurt/ Main. Insel Taschenbuch 448.

FRICKY, Alexander

- 1971 *Ikony z východneho Slovenska.* Košice.

FÜGEDI Márta, VIGA Gyula

- 1994 A bodrogszentesi sírkövek és díszítményeik *Ethnographia*, 105, 129–144

GAVRIKOV, Georgi

- 1978 *Balgarski manasztiri.* Szofia, Szeptemvri.

GILYÉN Nándor, MENDELE Ferenc, TÓTH János

- 1975 *A Felső-Tiszavidék népi építészete.* Budapest. Műszaki Könyvkiadó.

GINHART, Karl

- 1984 Zwei „langobardische“ Steinkreuze in Kärnten. *Das Kleindenkmal* 8, 79–102.

GÖNCZI Ferenc

- 1914 *Göcsej.* Kaposvár, Szabó Lipót.

GROMON Andrásné, MANHERTZ Mária

- 2003 *Kápolnák könyve.* Pilisvörösvár.

GRYNAEUS Tamás

- 1973/73 Engi Tüdő Vince: a legenda és a valóság *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* I. 155–163.

- GRYNAEUS Tamás
2007 A szakrális kismérlék-kutatás Magyarországon. In LISZKA József szerk. *Acta Ethnologica Danubiana Komárom-Komárno* 8–9, 37–48.
- GULYÁS Éva
1986 Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai (Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához). Szolnok. *Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei*, 42. sz.
1994 Út menti keresztek, szobrok a Jászságban. In PETHÓ László szerk. *Jászsági évkönyv*, Jászberény. 110–121.
- GY. GÖMÖRI Ilona
2000 Út menti keresztek, kegyszobrok, falifülkék Hevesen és határában *Agria* 36, 347–384.
- GYÖRFFY György
1963–1998 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV*. Budapest. Akadémiai
- HÁLA József
2000 Adalékok az Ipoly és Garam menti gyógyforrások és szent kutak ismeretéhez. *Néprajzi Látóhatár* 9, 323–354.
- HARANGOZÓ Imre
1998 Egy székelly szentember, az oroszhegyi Bálint I. László. *Honismeret* 1, 56–60.
- HASSENKAMP, Gerda
1990 *Wegkreuze, Bildstöckle und Hofkapellen im Elztal*. Waldkirch, Waldkircher Verlag.
- HEIMBERGER, Heiner
1985 *Das hölzerne Grabkreuz im badischen Frankenland*. Das Kleindenkmal 9, 142–151.
- HORVÁTH Sándor
1995 Keresztek, kőképek, kápolnák Vas vármegyében. In Cseri Miklós (szerk.) *Nyugat-Dunántúl népi építésze*. Szentendre–Szombathely. 381–414.
- HUNFALVY János – ROHBOCK Lajos
1856, 1860, 1864 *Magyarország és Erdély eredeti képekben I.-III*. Darmstadt, Lange Gusztáv.
- IVANICKA, Georgieva
1983 *Balgarszka narodna mitologija*. Szofia, Nauka i izkusztvo.
- JORDÁNSZKY Elek
1836 *Magyarországban 's az ahoz tartozó Részekben lévő bődögságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*. Posenban.
- JÓZSA László
1999 Megszentelt kövek (Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban). Szeged. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 4.
- JUHÁSZ Antal id.
1978 *Sándorfalva története és népélete*. Sándorfalva nagyközség Tanácsa kiadása.

-
- KOOGER, Hans
1990 *Kruisen en Kruisbeelden*. Arnheim.
- KOSZTOVA, Alla; KOSZTOV, Konsztantin
1963 *Bacskovszki manasztir*. Szofia, Nauka i izkusztvo.
- KOVÁCS József
1999 *Fa haranglábak, harangtoronyok*. Budapest, Petit print kiadó.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa; SCHREIBER, Berdrich
1971 *Ludové plastiky*. Bratislava Vydavateľ'stvo Slovenskej Akadémie Vied.
- KOVACSOVICSOVA-PUSKAROVA B., I. PUSKAR
1971 *Gyerevjani cerkvi*. Prešov (Eperjes). Annales Musei culturae ukrainien-sis. Svidnik 5.
- KREUTZ, Gernot
1997 *Religiöse Kleindenkmale in Ofenburg mit seinen Stadtteilen*. *Der Klein-denkmall* 21, 377–416
- KUNT Ernő
1983 *Temetők népművészete*. Budapest, Corvina.
- KÚTVÖLGYI Mihály, NAGY András
1982 *Magos a rutafa*. Budapest, Helikon.
- KÜRTI László
2001 A halál kulturája. In PÓCS Éva szerk. *Lélek, halál, túlvilág*. Budapest, Ba-lassi.
- KÜRTI László, HAJDRIK Sándor
2001 Lajosmizsei keresztek és szakrális szobrok. *Cumania* 17, 271–302
- LACKOVITS Emőke
2004 Szentkutak a Bakonyban és a Balaton-felvidéken Előadás „A néprajz szegedi műhelye” c. konferencián, Szeged Okt. 8.
- LANTOSNÉ, Imre Mária
1996 Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében. II. Kálváriák és a passió emlékei. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 40, 139–158
1998 Szűz Mária dajkája. In BARNA Gábor szerk. *Szentemberek*. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 1. Szeged-Budapest, 149–159
1997 Kőfaragó műhelyek és a kőfaragás emlékei a dél-Dunántúlon. *Ethno-graphia* 108, 29–58
1998 Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében. III. Kápolnák. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 41–42, 115–147
2002 Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében. IV. Szentháromság emlékek és útmenti szobrok. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 44–45, 151–163
2004 Szentháromság ábrázolások ikonográfiája a Dél-Dunántúlon. In BARNA Gábor szerk. „*Oh, boldogságos Háromság*” Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 12, 139–156
- LAZIŠTAN, Eugen; MICHALOV, Ján
1971 *Drevené staovy na Slovensku*. Martin, Osveta.
- LEGEZA László
2003 *(Burgenland) Várvidék és az Órség*. Budapest, Mikes kiadó.

LELE József, ifj.

1998 *A tápaiak hite*. Tápé.

LENGYEL Ágnes, LIMBACHER Gábor

1997 *Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat.

LIMBACHER Gábor

1989 *Búcsújárárhely a Szentpéterhegyen. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 15, 367–383*

1991 *Máriácska Káponkája. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 17, 245–283*

1994 *Palócföldi kis-kápolna tárgyai tükrében Ház és ember 9, 135–160*

2001 *Kápolnák és kápolnagondozók Nógrádban. in Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5, 403–417*

LISZKA József

1993 *A farkaskereszt (Egy útmenti feszület és a hozzá kapcsolódó monda- és szokásanyag). Ethnographia 104, 599–607*

1994 *Szent Vendel kultusza a Kisalföldön. Ethnographia 105, 101–128*

2000 *Állított keresztínyi buzgóságbul. Dunaszerdahely, Lilium aurum.*

2002 *A szlovákiai magyarok néprajza. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium aurum.*

L. JUHÁSZ Ilona, LISZKA József

2006 *Szakrális kisemlékeink (Jelek a térben 1.)* Forum, Somorja.

LOSCH, Bernhard

1997 *Sühnekreuze und Totschlagsühne in Südwestdeutschland Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde (Zürich) 17, 83–99*

LUKÁCS László

1988 *Szent Orbán kultuszának emlékei a székesfehérvári egyházmegyében. In SÜLYOK János Ignác szerk.: A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára, 99–113*

LÜKÓ Gábor

1983 *Kiskunság régi képfaragó és képmetsző művészete*. Kecskemét, Bács-Kiskun megyei Művelődési Központ.

MAGYAR Zoltán

1996 *A széphavasi Sz. László kápolna és búcsújárárhely. Néprajzi Látóhatár 5, 99–105*

MAGYARY – KOSSA Gyula

1931 *Magyar orvosi emlékek III*. Budapest, Magyar orvosi könyvkiadó társulat.

MALONYAI Dezső

1907, 1909, 1911, 1912, 1922. *A magyar nép művészete I–V*. Budapest, Franklin.

MÁRKUSNÉ, VÖRÖS Hajnalka

1997 *Kálváriák a Bakonyban és a Balaton-felvidéken*. In CSERI Miklós, S. LACKOVITS Emőke szerk. *A Balaton-felvidék népi építészete*, Szentendre – Veszprém, 245–274.

MAJOR Anna Edit, MÓD László

Megszentelt határ (Szentesi és Szentes környéki útmenti keresztetek). Szentes, Szentes Város Önkormányzata.

-
- MÓD László, SIMON András
2003 A szőlővédőszentek tisztelete. *Rubicon*, 14, 32–36
- MRLIAN, Rudolf (szerk.)
1953 *Art populaire slovaque*. Bratislava.
- MUŞLEA, Ion
1995 *Icoanele pe sticla și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*. București, Editura Grai și suflet – cultura naționala.
- NAGY Károly
1979 *Hej, Balkán!* Budapest, Gondolat.
- NOVÁK László
1978 A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. *Cumania* 5, 219–305
1982 *Mezővárosi népművészet (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd)*. Nagykőrös, Az Arany János Múzeum kismonográfiái 2.
- OLASZ Ferenc
1975 *Fejfák*. Budapest, Magyar Helikon.
1978 *Mindörökké*. Budapest, Magyar Helikon.
1989 *Dicsértessék*. Budapest, Optimum.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása*. Pest, Ráth Mór.
- PATAI Pál
1977 *Régi harangok*. Budapest, Corvina.
- PERGER Gyula
1993 Képoszlopok a Kisalföldön. In CSERI Miklós, PERGER Gyula szerk. *A Kisalföld népi építésze*. Szentendre – Győr. 357–384
- PÉTER Attila
1994 *Keresztek Székelyudvarhelyen*. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Kulturális Egyesület
- POLNER Zoltán
1984 *Ördögösök*. Szeged, Csongrád megyei könyvtári füzetek 15. sz.
- RAJ Rozália, NAGY István
1995 A szentkút jelentősége a doroszlóiak életében. *Néprajzi Látóhatár* 4, 173–175
2001 Szabadka környéki Mária-kegyhely. (Ismerető Sándorról) In BARNÁ Gábor szerk. *Boldogasszony*. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 7. Szeged 367–379
- RÁCZ Endre
1978 *Kizsi*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.
- REINFUSS, Roman
1962 *Malarstwo ludowe*. Krakow, Wydawnictwo Literackie.
- REXA Dezső
1959 *101 kép a régi Pest-Budáról*. Budapest, Magyar Helikon.
- RÉTHELYI Jenő
1984 Útszéli keresztek Keszthely környékén. *Ethnographia* 95, 53–790
- RIEBELING, Heinrich; RUMBLER, Siegfried
1984 *Kleindenkmale in Hessen*. Freilichtmuseum Hessenpark.

- SÁROS László, VÁLI Dezső
Tanú ez a kőhalom. h.n. Új Mandátum.
- SCHÄFER, Fritz
1980 *Der Mudauer Meister (Studie zu den Bildstöcken und zur Person eines Odenwälder Volkskünstlers) Beiträge zur Erforschung des Odenwaldes und seiner Randlandschaften III.*, 383–422
- SCHNEEWEIS, Edmund
1961 *Serbokroatische Volkskunde.* Berlin, Walter de Gruyter.
- SCHNEEWEIS, Emil
1981 *Bildstöcke in Niederösterreich.* Wien, Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs
- SCHOPPER Tibor
1982 *Őrség.* Budapest, Corvina.
- SCHÖBITZ, Helmut
1982 *Eine Totenleuchte aus Holz bei Pernitz-Muggendorf. Das Kleindenkmal* 6, 65–88
- SEIBERT, Jutta szerk.
1986 *A keresztény művészet lexikona.* Budapest, Corvina.
- SEWERYN, Tadeusz
1957 *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce.* Warszawa, Pax.
- SILLING István
1991 *A hitvilágot tükröző földrajzi nevek Bácskertesén.* In HALÁSZ Péter szerk. *A Duna menti népek hagyományos műveltsége (Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére)* Magyar Néprajzi Társaság, 587–591
1995 *Nyugat-Bácska kápolnái, Létünk* 25, 48–57.
2000 *Nepomuki Szent János tisztelete Nyugat-Bácskában. Néprajzi Látóhatár* 9, 383–387
- SZABÓ István
1994 *Ugocsa megye [II.] Budapest-Beregszász, Hatodik síp alapítvány – Új Mandátum.*
- SZABÓKY Zsolt
1987 *Nézd elméjüket az ács embereknek (Fatornyok, fatemplomok Erdélyben).* Budapest, Artunion.
- SZAKÁCS Béla Zsolt
2002 *A Fájdalmas Szentháromság (Notgottes) ábrázolásai a középkori Magyarországon.* *Ars hungarica* 30, 5–24
2004 *Szentháromság-ábrázolások a középkori Magyarországon – kutatási helyzetkép.* In BARNÁ Gábor szerk. *„Oh, boldogságos Háromság”.* Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 8. Szeged, 13–36
- SZÉKELY László
é.n. (1995) *Csíki áhítat.* Budapest, Szent István.
- SZILÁGYI István
1980 *Kálváriák.* Budapest, Corvina.
1995 *Vörös kereszték Vas megyében.* In CSERI Miklós szerk. *Nyugat-Dunántúl népi építészete.* Szentendre – Szombathely, 415–422

- 2000 A pozsonyi kálvária topográfiája *Néprajzi Látóhatár* 9, 275–283
- 2001 A kálváriakutatás helyzete Magyarországon. In *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5, 53–58
- 2001 A nagypénteki mosakodás kereszténysége. *Vasi Szemle* 55, 206–222
- SZILÁRDFY Zoltán
- 1995, 1997 *A magánáhitat szentképei I.-II.* Szeged, *Devotio hungarorum* 2., 4.
- 2003 *Ikonográfia – kultusztörténet (Képes tanulmányok)*. Budapest, Balassi.
- TÁM László
- én. (2000 ?) *Keresztek, szentek, kálváriák, temetők*. hn. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- TELBIZOV, Karol; VEKOVA-TELBIZOVA, M.
- 1963 *Tradicionen bit i kultura na banatszkite balgari*. Szofia.
- TKÁČ, Štefan; KÁLLAY, Karol
- 1977 *...len kameň a drevo*. Bratislava, Pallas.
- TÓTH Antal
- 2004 *Szakraális emlékek a röszei tanyavilágban*. *Szegedi Műhely* 43, 187–204
- TÓTH János
- 1971 *Az Órségek népi építészete*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- TROGMAYER Ottó
- 1980 *A magyarcsanádi kőkereszt*. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–1981/1* (1984), 91–95
- TÜSKÉS Gábor
- 1980 *Útmenti és temetői kőfeszületek Abaliget – Orfű környékén*. *Ethnographia* 101, 98–113
- TÜSKÉS Gábor, Knapp Éva
- 1988 *Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében (Kvantitatív elemzési kísérlet)*. *Ethnographia* 99, 330–356
- VAJKAI Aurél
- 1939 *Adatok a népi orvosláshoz a Bakony-Balaton vidékén*. *Ethnographia* 50, 65–69
- 1942 *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáráshelyeken*. *Magyarságtudomány* 1, 116–139
- 1964 *Cserszegtomaj helynevei*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* II. 303–327
- VARGA Ferenc
- 1985 *Domaszéki viharharangok és körösztok*. *Szegedi Műhely* 24, 67–86
- VARGA Zsuzsa
- 1982 *Út menti kereszt címszó*, *Néprajzi lexikon*, Budapest, Akadémiai 5, 435.
- VYDRA, Josef
- 1958 *L'udová architektúra na Slovensku*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied.
- WIRTH Péter
- 1985 *Itt van elrejtve (Tokaj-hegyaljai zsidó temetők)*. Budapest, Európa.
- ZADNIKAR, Marijan
- 1964 *Znamenja na Slovenskem*. Ljubljana.

ZAKARIÁS G. Sándor

1961 *Budapest (Magyarország művészeti emlékei, 3.)* Budapest. Képzőművészeti Alap kiadóvállalata.

Tanulmánykötetek, periodikák:

Útmenti szakrális emlékek és kálváriák kutatása Közép-Kelet Európában (Nemzetközi konferencia, Szombathely, 2003. szept. 18)

Népi vallásosság a Kárpát-medencében 1.- 5. kötet.

Vallási néprajz (szerk. Küllős Imola)

Beiträge zur Flur- und Kleindenkmalforschung in der Oberpfalz (BFO) évfolyamai (1978-tól)

Das Kleindenkmal – Wissenschaftliche Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft Denkmalforschung (1977-től)